

“BOBURNOMA”NING JANR XUSUSIYATLARI VA UNING JAHON MEMUARISTIKA TARIXIDAGI O‘RNI

Nurmurodova Farog‘at Rustam qizi

Tadqiqotchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22834620>

Annotatsiya. Mazkur tezisda Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarining janriy xususiyatlari, memuar asar sifatidagi tabiati hamda uning jahon memuaristika tarixidagi o‘rni tahlil qilinadi. Asarda muallifning shaxsiy hayoti, siyosiy faoliyati, harbiy yurishlari, tarixiy voqealarga munosabati bilan bir qatorda, tabiat, geografiya, etnografiya, xalq urf-odatlar va madaniyatiga oid kuzatishlar ham keng o‘rin egallagani ko‘rsatib beriladi. “Boburnoma”ning xotira, tarixiy solnoma, avtobiografiya va badiiy tasvir unsurlarini o‘zida mujassamlashtirgani uning janriy o‘ziga xosligini belgilashi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, “Boburnoma”, memuar, avtobiografiya, tarixiy solnoma, janr, xotira, memuaristika, jahon adabiyoti.

Kirish

Jahon adabiyoti tarixida insonning o‘z hayoti, kechinmalari, kuzatuvlari va boshidan kechirgan voqealarini o‘z nuqtayi nazaridan bayon etuvchi memuar asarlar alohida ahamiyatga ega. Bunday asarlarda tarixiy voqealar muallifning shaxsiy xotiralari bilan uyg‘un holda aks etadi. Shu jihatdan Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari Sharq va jahon adabiyoti tarixidagi eng muhim memuar manbalaridan biri hisoblanadi.

“Boburnoma” nafaqat buyuk davlat arbobi va sarkardaning hayot yo‘lini aks ettiruvchi xotiralar, balki o‘z davrining siyosiy, ijtimoiy, madaniy va geografik manzarasini yorituvchi noyob tarixiy-badiiy yodgorlikdir. Asarning qimmatli shundaki, unda muallif tarixiy voqealarni chetdan kuzatuvchi sifatida emas, balki bevosita shu voqealar ishtirokchisi sifatida tasvirlaydi.

Bobur o‘zining g‘alabalari bilan bir qatorda mag‘lubiyatlari, xatolari, iztiroblari va shaxsiy kechinmalarini ham samimiy ifodalaydi.

“Boburnoma”ning janriy xususiyatlari

“Boburnoma”ning eng muhim janriy belgisi uning memuar xarakterga ega ekanligidir.

Memuar janrida muallif o‘zi guvoh bo‘lgan yoki bevosita ishtirok etgan voqealarni xotira asosida bayon qiladi. “Boburnoma”da ham voqealar muallifning shaxsiy tajribasi, kuzatuvi va xotiralari asosida yoritiladi.

Asarning janriy tabiatini faqat memuar bilan cheklab qo‘yish ham to‘g‘ri bo‘lmaydi. Unda avtobiografik, tarixiy, geografik, etnografik va badiiy-publitsistik xususiyatlar bir-biri bilan uyg‘unlashgan. Shu sababli “Boburnoma”ni ko‘p qatlamli janriy tabiatga ega bo‘lgan asar sifatida baholash mumkin. Asarda Boburning bolalik va yoshlik yillari, taxt uchun kurashlari, Movarounnahrda siyosiy vaziyat, Samarqand uchun olib borilgan kurashlar, Kobuldagi faoliyati hamda Hindistondagi siyosiy voqealar izchil tasvirlanadi. Bu jarayonda muallif o‘z hayotini ham, davr tarixini ham bir vaqtning o‘zida aks ettiradi.

“Boburnoma”ning avtobiografik xususiyati, avvalo, muallifning o‘z shaxsiyatiga munosabatida ko‘rinadi. Bobur o‘zini ideal qahramon sifatida ko‘rsatishga intilmaydi.

Aksincha, ayrim xatolari, muvaffaqiyatsizliklari va ruhiy iztiroblarini ham ochiq bayon qiladi. Bu esa asarning samimiylik darajasini oshirib, uni oddiy tarixiy xronikadan farqlaydi.

Asarning yana bir muhim xususiyati — tarixiylikdir. Bobur oʻz davrida sodir boʻlgan muhim siyosiy voqealarni aniq kuzatadi va qayd etadi. Hukmdorlar, davlatlar, harbiy yurishlar, siyosiy munosabatlar va tarixiy shaxslar haqidagi maʼlumotlar asarning tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini belgilaydi.

Shuningdek, “Boburnoma”da geografik tasvirlar katta oʻrin egallaydi. Muallif shaharlar, togʻlar, daryolar, bogʻlar, iqlim va tabiiy sharoit haqida batafsil maʼlumot beradi. Samarqand, Andijon, Kobul va Hindiston hududlari haqidagi tasvirlar asarning geografik qimmatini oshiradi.

Boburning tabiatni kuzatishi va uni tasvirlashi ham alohida eʼtiborga loyiq. U turli hududlarning tabiati, oʻsimlik va hayvonot dunyosi, meva-chevalari, iqlimi haqida oʻz fikrlarini bildiradi. Ayniqsa, Hindiston tabiati va undagi oʻziga xosliklar haqidagi kuzatishlar muallifning sinchkov tadqiqotchi sifatidagi qobiliyatini namoyon etadi.

Asarda etnografik xususiyatlar ham yaqqol koʻzga tashlanadi. Turli xalqlarning urf-odatları, kiyinish madaniyati, turmush tarzi, oziq-ovqatlari, ijtimoiy munosabatlari haqida berilgan maʼlumotlar “Boburnoma”ni oʻz davrining muhim madaniy-etnografik manbalaridan biriga aylantirgan.

Muallif obrazi va memuar janrining imkoniyatlari

Memuar asarning asosiy xususiyatlaridan biri — unda muallif shaxsining bevosita namoyon boʻlishidir. “Boburnoma”da ham Boburning shaxsiy dunyosi, estetik qarashlari, tabiatga munosabati, adabiy didi va insonlarga bergan bahosi asarning deyarli barcha qismlarida sezilib turadi. Bobur voqealarni shunchaki qayd etmaydi, balki ularga baho beradi. U ayrim shaxslarning fazilatları va kamchiliklarini ochib beradi, oʻzining ularga munosabatini bildiradi. Natijada tarixiy voqea bilan muallifning individual pozitsiyasi oʻrtasida uzviy bogʻliqlik yuzaga keladi.

“Boburnoma”da xotira va tarixning uygʻunligi alohida ahamiyatga ega. Muallifning shaxsiy xotiralari muayyan tarixiy davrni anglash imkonini beradi. Shu maʼnoda asar individual xotira bilan ijtimoiy-tarixiy xotiraning kesishgan nuqtasida yuzaga kelgan noyob yodgorlikdir.

Asarning badiiy qimmati ham uning janriy tabiatini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Bobur tabiat manzaralari, shaharlar, insonlar va tarixiy voqealarni sodda, aniq va taʼsirchan tilda tasvirlaydi. Uning tasvirlarida ortiqcha mubolagʻadan koʻra, real kuzatuv ustuvorlik qiladi.

“Boburnoma”ning jahon memuaristika tarixidagi oʻrni

“Boburnoma”ning jahon memuaristikasi tarixidagi oʻrni, eng avvalo, uning shaxsiy xotira bilan tarixiy tafakkurni uygʻunlashtirgan yirik asar ekanligi bilan belgilanadi.

Jahon memuar adabiyotida muallifning oʻz hayotini tasvirlashi qadimdan mavjud boʻlsa-da, “Boburnoma” oʻzining mazmun qamrovi, tarixiy aniqligi, geografik va etnografik maʼlumotlarning kengligi hamda muallifning samimiy pozitsiyasi bilan alohida ajralib turadi.

Asarning muhim jihatlaridan biri shundaki, Bobur tarixiy voqealarni oʻz shaxsiy hayoti bilan chambarchas bogʻlaydi. Natijada oʻquvchi bir tomondan Movarounnahr, Afgʻoniston va Hindistondagi siyosiy jarayonlar haqida maʼlumot olsa, ikkinchi tomondan, oʻsha voqealarni boshdan kechirgan insonning ichki kechinmalarini ham kuzatadi.

“Boburnoma”ning jahon miqyosidagi ahamiyati uning turli tillarga tarjima qilinib, Sharq va Gʻarb tadqiqotchilari tomonidan oʻrganilgani bilan ham belgilanadi.

Asar tarixchilar, adabiyotshunoslar, tilshunoslar, geograf va etnograflar uchun muhim ilmiy manba vazifasini bajarib kelmoqda. Ayniqsa, Boburning Hindiston haqidagi kuzatuvlari mazkur hudud tarixini o'rganishda muhim manbalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Muallif Hindistonning tabiiy sharoiti, aholisi, urf-odatlarini, hayvonot va o'simlik dunyosi haqida o'z kuzatuvlarini bayon qilgani sababli asar oddiy memuar doirasidan chiqib, ensiklopedik xarakter kasb etadi. Shu jihatdan "Boburnoma"ni jahon memuaristika tarixida avtobiografiya, tarixiy xotira va ilmiy kuzatuv janrlarini birlashtirgan yirik asar sifatida baholash mumkin.

Xulosa

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari o'zbek adabiyoti va jahon memuaristika tarixining eng noyob yodgorliklaridan biridir. Uning janriy o'ziga xosligi memuar, avtobiografiya, tarixiy solnoma, geografik va etnografik tasvirlarning o'zaro uyg'unligida namoyon bo'ladi. Asarning bosh xususiyati — tarixiy voqealarning muallifning shaxsiy hayoti va kechinmalari bilan birgalikda tasvirlanishidir. Bobur o'z faoliyatini xolisroq ko'rsatishga intilishi, yutuq va mag'lubiyatlarini birdek qayd etishi, o'z davrining insonlari va voqealariga baho berishi asarning memuar sifatidagi qimmatini oshiradi.

"Boburnoma" faqat Boburning hayot yo'lini aks ettiruvchi avtobiografik asar emas. U XV–XVI asrlar Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston tarixini, tabiati, geografiyasi, xalqlarning turmush tarzi va madaniyatini o'rganish uchun muhim manbadir.

Shunday qilib, "Boburnoma"ning jahon memuaristika tarixidagi o'rni uning shaxsiy xotira, tarixiy haqiqat, ilmiy kuzatuv va badiiy tasvirni yagona asarda mujassamlashtirganligi bilan belgilanadi. Mazkur xususiyatlar asarni nafaqat o'zbek adabiyotining, balki jahon memuar adabiyotining ham muhim namunalardan biri sifatida baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
2. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
3. Valixojayev, B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1993.
4. Qayumov, A. Zahiriddin Muhammad Bobur. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Hasanov, S. Bobur ijodi va uning o'zbek adabiyotidagi o'rni. – Toshkent: Fan, 2004.
6. Mallayev, N. M. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1976.
7. Fitrat. Adabiyot qoidalari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
8. Karimov, N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.